

**“ТО ШЛЯХ ПРАВДИВИЙ. ТИ ЙОГО ПРЕДТЕЧА”**  
(В. Стус)

Дмитро Стус. “Василь Стус. Життя і творчість”. – К., Факт, 2004.

Давно вже на українському книжковому ринку не зустрічалося книги такої глибини та переконливості в осмисленні новітньої національної історії. Крім того, це перша докладна біографія геніального поета, чиє слово **означило** болі, трагедії та втрачені надії покоління шістдесятників. Це його словами ми говоримо про ту добу, це його слова залишаться нащадкам...

*“Господи, зіву пречистого  
благаю – не май за зло.  
Де не стоятиму вистою.  
Спасибі за те, що мале  
людське життя, хоч надією  
довжсу його в віки”.*

\* \* \*

*“Як моторошний сон – ці дні і ночі  
пригнічують мене і додають  
безмежних сил. Хоч силоміць ув очі  
засилую сон! Привиддя постають –  
спогадані, згорьовані, урочі,  
з моїх артерій кров солону точать  
і, як криваві зозулі, кують.  
Не кукайте, криваві зозулі,  
над бідною мосю головою,  
коли віконце обснувало млою,  
коли мені так тяжко без землі,  
завислому у вертикальній трунці.  
О кружні кроки, скрадливі й безшумні!”*

*"...Ти вже не згинеш, ти двожилава,  
земля, рабована віками,  
і не скарать тебе душителюм  
сибірами і соловками..."*

Тим, хто не знає чи погано знає творчість Василя Стуса, книга відкриє великого європейського поета, який разом із Рільке, Утменом, Целаном, Пастернаком представлятиме поезію людства в ХХ столітті. Тим, хто знає його спадщину, книга розповість про контексти віршів, сприятиме осмисленню текстів, які хочеться перечитувати і пам'ятати.

*"Сто дзеркал спрямовано на мене –  
в самоту мою і німоту.  
Справді тут? Ти справді тут? Папєвце,  
ти – таки не тут. Таки не тут.  
Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти?  
Урвище? Залом? А чи зигзаг?  
Ось він довгожданий дощ! Як з решета!  
Заливає душу, всю в сльозах.  
Сто твоїх конань. Твоїх народжень.  
Страх як тяжко висохлим очам!  
Хто еси? Живий чи – мрець?" Чи, може,  
і живий, і мрець? І – сам-на-сам?"*

Проте, **центральним текстом є біографія поета** - життя як творчість, як зазначено в програмовій назві книги.

Дмитро Стус, літературознавець, син Василя Стуса, щиро, інколи навіть, здається, занадто розповідає про життя поета. Починає від стислого, але точного портрета суспільства першої половини ХХ ст.: "Враховуючи, що основним населенням Поділля з давніх-давен були саме селяни, стає зрозумілим, чому більшовицький терор у цьому краї був доволі жорстоким. Він, хоча не ніс загрози повного фізичного винищення (раби, які б за безцінь обробляли землю першій країні "робітників і селян", таки були потрібні), мав на меті як цілковите знищення психології "господаря", так і певний економічний інтерес: на індустріалізацію, проголошену І.Сталіним, потрібні були гроші, а грабувати селян виявилось найпростіше".

"Вижити у волелюбному Донбасі, що існує за власними написаними законами, завжди було справою непростою. І не лише тому, що туди приходили українці, росіяни, кавказці й інші народності, а жили - донбасівці, а й тому, що цей край за всіх

обставин зберігав волелюбність, сповідував культ сили, цінував твердість характеру й завжди приймав усіх заброд, особливо, щоправда, ними не переймаючись. Край заселявся з давніх часів, і для всіх, хто ладен був силі протиставити силу, відвертості - відвертість, ширості - ширість, у ньому знаходилося місце. Там завжди говорили те, що думали, а коли били - то били відкрито, хоча й безжально. Більшість, як завжди, так і не допиналася впіймати свою птаху щастя, а відтак втрату ілюзій і злиденну тісняву бараків топили в горілці, регулярно влаштуваючи п'яні бойовиська "стінка на стінку". Чужинців не любили, але коли хто вмів постояти за себе, то визнавали за свого".

На цьому суспільному тлі автор подає розповідь про родину, батьків поета. І трагічність селян, що йшли до міста, щоб вижити, постає в долі рідних Василя Стуса. Читаючи ці сторінки книги, згадуєш гірку іронію тих часів: "життя не було серйозною вартістю - його не вважали за предмет першої необхідності." Але ті, кому пощастило вижити, віднаходили сили - парли свого воза, давали життя дітям, сподіваючись на кращу долю для них.

Вражаючої сили пісні матері поета наведено в книзі:

*"Сину мій, сину, не клени батька,  
а пом'яни.  
Мене ж, прокляту, я твоя мати, –  
мене клени"*

*"Ой, люді-люді, моя дитино,  
вдень і вночі,  
іди ти, сину, на Україну,  
нас кленучи".*

Більша частина книги про ПОЕТА - це не розповіді про поезію. Це етапи боротьби Василя Стуса за право жити на цій землі і бути людиною. А цього, як ми знаємо, влада в будь-який спосіб намагалася не допустити.

Перед нами розгортається протистояння ЛЮДИНИ і поліційного, авторитарного режиму, в якому особистості не було місця. Ми спостерігаємо драму поета, який мріяв жити, писати вірші і не хотів іти за ґрати. Але влада дозволяла це тільки тим, хто приймав її умови: підкорятися, терпіти, а ще краще - славословити її.

Ми вчитуємося в тексти поета - його статті, листи, вірші, а згодом, у листи до владних авторитетів і бачимо, як послідовно, крок за кроком він намагався відстояти волю.

Про це і вірші:

*"Сьогодні – ти. А завтра – я,  
і пустить нас Господь до пекла,  
де нам на вічний біль – утекла,  
всмерть перелякана земля.  
І тільки горстка нас. Шпота  
для молитов і сподівання,  
усім нам смерть судилась рання,  
бо пізня суджена мета"*

(на смерть А.Горської)

Про це і листи до Шелеста, і до ЦК КПУ, і до Андрія Малишка, й до інших...

"...я чую прокляття віків, чую, бездіяльний, свій гріх перед землею, перед народом, перед історією. Перед людьми, що своєю кров'ю кропили нашу землю. Довгий мартиролог борців за національну справедливість лишає нам історія, а ми навіть на гнів праведний не можемо здобутись" (із листа до А.Малишка).

Він пробував пояснити, що воля - це єдина умова життя суспільства та вирішення ним назрілих проблем. Василь Стус краще за інших розумів, що альтернатива волі - то насильство і сваволя влади.

Він дуже добре розумів, чим буде платити за обраний шлях. Розумів, які нелюдські страждання він несе рідним і близьким своєю непокірністю, незламністю. Але інакше не міг. Не міг дозволити владі відчувати, "що все дозволено". Добре розуміючи ціну, він платив і найдорожчим даром цього світу - своїм життям.

Багато сторінок книги розповідають, як Василь Стус шукав можливості переконати можновладців у своїх ідеалах, принципах, він писав не людям про людське в цьому світі. Як готовий був йти на компроміс. Вони були не готові - вони його не бачили, не чули. Ані як особистість, ані як ПОЕТА. Він закликав їх до публічного діалогу, вони кидали його за ґрати, вбиваючи неправими слідствами, неправовими вироками, нелюдськими умовами тюрем та таборів.

Зі сторінок книги повстають і постаті друзів - тієї невеличкої когорти дисидентів, які були поруч і йшли тим же хресним шляхом. Бачимо і тих, хто не витримав шаленого тиску, зрадив:

*"Чи людська добрість – тільки добрість,  
поки без сил, без мужності, без прав  
запомогти, зарадити, вступитись,*

*стражденного в нещасті прихистить  
і зважитись боротися, щоб жити,  
і зважитись померти, аби жить?  
Коли тебе, коханий, покарають –  
Куди втечу від сорому й ганьби?  
Тоді прости, прощай, проклятий краю,  
вітчизно боягузів і убивць”.*

Об'ємні в книзі й постаті вбивць та їхніх приспівників: тих, хто доносив, судив, карав. Багато з них ще ходять поруч: вони вбивали, а не їх. Їх навіть морально не засудили. Чи час не прийшов? Чи небагато змінилося з тих часів? Риторичні запитання.

Якщо б у біографії В.Стуса був тільки спротив насильницькій владі, і це було б варто абсолютної поваги. Але він був ПОЕТОМ, поетом від Б-га і в слові закарбував той несамовитий досвід:

*“Усевитончуваний зойк,  
крик крику, крику крик.  
Задосить. Спекайся морок,  
хоч і до того ти не звик.  
Ці груди болю, біль грудей,  
Застрашених страждать  
нема їм панацей,  
все поглинає хлань.  
Усевитончуваний біль  
із краю і на край,  
ступай у паділ божевіль,  
до відчаю рушай.  
Усевитончуваний світ,  
край краю, цятка зла,  
ти в лотім леті, як стріла,  
запущена в політ.  
Усевитончувана мить  
сподівань і зневір.  
І тільки серце стугонить  
катам наперекір”.*

Етапи життя в книзі подані за хронологією. І читач, поруч з подіями життя, спостерігає за поетичним зростанням героя книги. Василь Стус був надзвичайно вимогливим до себе і те, що залишив нам, як правило, слово найвищої проби. Він працював над словом чи не щоденно, долаючи обставини, озираючись на велетнів - Гете,

Рільке, Пастернака. В книзі дуже точно окреслені основні складові поетичних джерел майстра: українська мова та світова культура. Може, як ніхто інший в українській культурі ХХ століття, Василь Стус відчував, а ще більше осмислював необхідність створення української міської культури. Він добре розумів, що виживе лише та національна культура, яка об'єднає словом всі верстви народу. "Він, можливо гостріше і чіткіше від інших своїх сучасників розумів потребу **не так зберегти... як перекодувати на універсальну мову культури...** аби вона отримала, бодай, примарний шанс зреалізуватися в нових, несприятливих для неї умовах", - пише дослідник, автор книги.

І ще одна тема книги, правда, більше зазначена, ніж розкрита (то вже завдання, мабуть, іншої книги). Це - щастя творіння, несамовите, недосяжне, всупереч обставинам.

*"Мені зоря сяла нині вранці,  
устроєнена в вікно. І благодать  
така ясна лягла мені на душу  
сумирену, що я збагнув блаженно:  
ота зоря – то тільки скалок болю,  
що вічність протягий, мов огнем..."*

"Починався час творчості - час, задля якого він міг пожертвувати всім", - пише дослідник.

Хочеться цитувати і цитувати ці вірші - перлини українського слова, перлини світової поезії. І саме вони свідчать про перемогу ПОЕТА над усіма його катами. Він є і буде з нами. А їх, якщо і згадають, то злим словом.

\*\*\*

Василь Стус сказав своєму народові найважливіші слова. Ціною власного життя він відстоював свободу.

Але настали нові часи, інші. Проте **вибір між свободою та рабством кожному поколінню треба вирішувати знов і знов.** І дуже важливо, чи вирішуємо ми його, спираючись на здобуте Василем Стусом, чи жертви, принесені ним і його товаришами, марні.

Саме в цьому контексті, спираючись на прочитану книгу - яку найщиріше вітаю і рекомендую, - наважуся сформулювати деякі пропозиції сучасникам.

Потрібна **національна програма поширення та розповсюдження творів Василя Стуса**, як складової національної

самосвідомості. Найменше я бачу, що такою програмою опікуються чиновники, вихолощуючи її на кожному кроці.

Ця програма повинна постати результатом створення та діяльності **стусівської асоціації** (товариства?). Вона повинна щорічно організовувати стусівські читання (про різні проблеми, але і спираючись на спадщину Майстра), мистецькі фестивалі (різні і в різних містах), інспірувати масштабні виставки образотворчого мистецтва, означені високим ім'ям В.Стуса, проводити конкурси документальних та телевізійних фільмів, нагороджуючи найталановитіші та найчесніші, сприяти випускові спеціальних - Стусівських - чисел відомих часописів, залучати до вивчення та осмислення доробку В.Стуса студентську та шкільну молодь. Цей список легко продовжувати. За тим бачу абсолютну необхідність такого проекту. Бо альтернативою є те, про що Стус писав:

“Зазираю в завтра – тьма і тьмуша  
тьма. І тьмуша тьма”. І тьмуша тьма.  
Тільки чорна вода...”

І насамкінець. Моя подяка як читача, безумовно, автору, який написав дуже гарну книгу, але і видавцям - у книзі практично немає помилок - і зроблена вона професійно, з любов'ю.

*Леонід ФІЛІБЕРТ*